

Hier zingen de onsterfelijke Nachtegalen ook. Inventarisatie van Nachtegalen buiten het duin in 1995

Hans Groot

Inleiding

Zuid-Kennemerland staat nationaal bekend als het nachtegalen-gebied van Nederland. Iedereen die in het voorjaar wel eens in de duinen komt snapt wel waarom. Op mooie ochtenden of avonden stuitert de staccato-zang van het nachtegalenkoor door de duinvalleien. Deze zang heeft vele dichters (en auteurs van een regionale Avifauna) reeds geïnspireerd.

Buiten het duingebied komen echter ook Nachtegalen voor. Het leek de veldwerkcommissie interessant om een inventarisatie van nachtegalenterritoria buiten de duinen te organiseren.

Het onderzoek werd 'laagdrempelig' opgezet; de bedoeling was dat veel leden van de VWG mee konden doen. Zeker voor mensen die weinig ervaring met het inventariseren van broedvogels hadden was het een goede gelegenheid om enige kennis op dit gebied op te doen. Deze opzet slaagde; men gaf zich massaal op, waardoor vrijwel de gehele regio buiten de duinen onderzocht kon worden. In dit artikel worden de resultaten van de inventarisatie van 1995 weergegeven.

Opzet, methode en materiaal

Het hoofddoel van het onderzoek was inzicht te krijgen in de absolute aantallen en dichtheden van Nachtegalen per biotoop buiten het duingebied. Een ander doel was het reconstrueren van de aantalsontwikkeling van het aantal Nachtegalen buiten de duinen.

De regio werd in telgebieden verdeeld, waarbij gebruik gemaakt werd van de indeling die de provincie Noord-Holland voor haar Provinciale Milieu Inventarisatie (PMI) hanteert. Hierdoor zou het mogelijk zijn om de gegevens uit 1995 te vergelijken met 1982 en voor een deel met 1989. In deze jaren heeft de provincie immers een grootschalige broedvogelinventarisatie in de regio uitgevoerd. VWG-leden konden zich opgeven om een telgebied te inventariseren. De coördinator zorgde ervoor dat iedereen een setje kaarten van zijn of haar telgebied kreeg.

Als methode werd de alom bekende territoriumkartering gebruikt (Hustings et al, 1985). De tellers werd gevraagd om hun gebied drie maal te bezoeken. Het eerste bezoek moest in de periode 5-15 mei gebracht worden, het tweede tussen 20 en 30 mei en

het laatste tussen 1 en 10 juni. Eén van de bezoeken moest in de vroege ochtenduren plaatsvinden; de andere konden in de avondchemering. De tellers konden hun gebied lopend (in begroeide terreinen) of fietsend (in open polderlandschap) bezoeken. Op veldkaarten werden de zingende of roepende Nachtegalen ingetekend, waarna thuis op een soortkaart per bezoek deze zogeheten territoriumindicerende waarnemingen werden overgezet. Tenslotte kon het aantal territoria bepaald worden, waarbij de richtlijnen van SOVON gebruikt werden (Van Dijk, 1993). Op twee na werden alle telgebieden geïnventariseerd. De meeste tellers brachten drie bezoeken aan hun gebied; sommige zelfs meer, maar enkele volstonden met één bezoek na 10 mei (de landelijke datumgrens).

Resultaten

De inventarisatie leverde een respectabel aantal van 135 nachtegalerterritoria buiten het duingebied op. Hier en daar zitten heuse bolwerken, maar het kale akkerland van de Haarlemmermeer is vrijwel geheel verstoken van Nachtegalen.

In tabel 1 worden de aantallen territoria en dichtheden per biotoop gegeven. Tot polderbos worden de recreatiegebieden gerekend, omdat het om grotere oppervlakten bos gaat. Geïsoleerde bosjes of lijnvormige beplantingen zijn gerekend tot 'overige beplantingen'. Dit zijn de beplantingen buiten het stedelijk gebied. Alleen van deze categorie is de totale oppervlakte in de regio niet bekend.

Tabel 1. Aantal territoria en dichtheden van de Nachtegaal per biotoop buiten het duingebied in 1995. Alleen van 'overige beplantingen' kan geen dichtheid worden bepaald.

Biotoop	Aantal	Dichtheid/100 ha
Stedelijk gebied	19	0.3
Landgoederen	38	3.8
Polderbos	53	4.2
Overige beplantingen	21	?
Opgespoten terrein	4	0.8
Totaal	135	

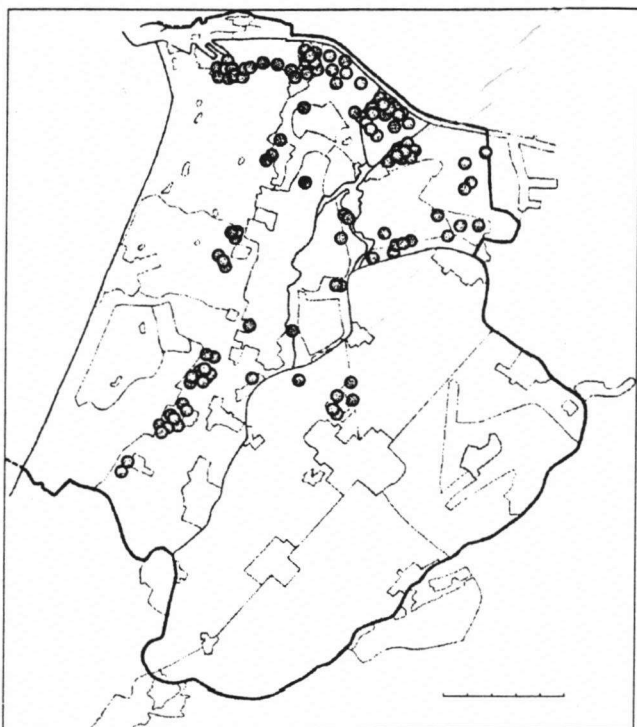
Van de andere biotopen zijn die gegevens wel voorhanden, zodat daarvoor een dichtheid per 100 ha (aantal territoria gedeeld door de totale oppervlakte maal 100) kan worden berekend.

Uit tabel 1 blijkt dat de landgoederen en het polderbos elkaar niet zoveel ontlopen qua dichtheid. Vooral de Velsense buitenplaatsen en de gordel landgoederen in de omgeving van Vogelenzang (Leyduin, Woestduin en Huis te Vogelenzang) herbergen vele Nachtegalen. Het polderbos is kennelijk ook een aantrekkelijk biotoop voor de koning onder zangers. Vooral in het recreatiegebied Spaarnwoude en het Westhoffbos zitten hoge aantallen. Het Haarlemmermeerse Bos heeft een kleine nachtegaalenclave in de verder stille en lege Haarlemmermeerpolder. Nachtegalen zitten dus ook in het stedelijk gebied, maar het is niet zo dat ze als Merels in de tuinen van woonwijken broeden. De meeste Nachtegalen zijn aangetroffen in IJmuiden/Velsen-Zuid, waar een lint van territoria tegen de duinen aanligt (figuur 1). De Nachtegalen zitten hier in plantsoenen en bosjes langs de Herenduinweg. Daarnaast komt de Nachtegaal in Haarlem voor (Noorder Sportpark, Reinaldapark en in Schalkwijk). Ook buiten het stedelijk gebied is de Nachtegaal te vinden. Kleine bosjes zoals bij de tunneltraverse van de Velsertunnel, op Schoteroog in de Waarderpolder en in De Batterij bij Halfweg zijn kennelijk voldoende om een territorium in te vestigen. Dat geldt ook voor de singel langs de spoorlijn tussen Haarlem en Amsterdam, waar vijf zingende Nachtegalen zijn opgemerkt. Tenslotte zit al jaren een kleine populatie Nachtegalen op het opgespoten terrein rond Ruigoord.

Discussie

In 1995 heeft de VWG geprobeerd alle territoria van Nachtegalen buiten het duingebied op te sporen. In totaal zijn 135 territoria vastgesteld, wat waarschijnlijk een goede benadering is van het werkelijk aantal. Dit zal ongetwijfeld iets hoger liggen, omdat twee gebieden tegen de duinen aan niet zijn geteld. Hier zullen zeker enkele Nachtegalen gezeten hebben. Daarnaast kunnen enkele territoria aan de oren van de tellers zijn voorbijgegaan wegens de lagere bezoekfrequentie dan gebruikelijk bij BMP-inventarisaties. Het beeld is echter duidelijk: er zitten ook veel Nachtegalen buiten de duinen.

De Nachtegaal broedt vooral in gemengde loofbossen met een rijke ondergroei van struiken en bodembedekkende kruiden als Braam, Klimop en Brandnetel. Er moet een afgeschermd, vochtige humuslaag op de bodem liggen waar de vogels kunnen foerageren (SOVON, 1987). In de duinen broeden Nachtegalen met name in bosjes met Eik, Abeel, Berk en Duindoorns in het mid-

Figuur 1. Nachtgalenterritoria buiten de duinen in 1995. Een stip geeft de plek van een territorium aan.

denduin. Mede door stikstofdepositie is hier veel ruigtevegetatie. Sommige wijsneuzen noemen de Nachtegaal daarom een 'verstoringsindicator'. Net buiten het duin vormen de landgoederen een gunstig biotoop voor Nachtegalen. De bodem is vaak vochtig wegens kwel en de meeste landgoederen hebben een goed ontwikkelde kruiden- en struikenlaag. Bovendien fungeert de zone tussen duinen en stedelijk gebied als overloopgebied. Dit is duidelijk te zien in IJmuiden, Santpoort-Noord en De Zilk, waar kleine bosjes soms al voldoende zijn. Dit is ook bij, bijv. Heiloo en Alkmaar geconstateerd (Ruitenbeek et al, 1990). Zoals hierboven al is vermeld, broeden Nachtegalen in het stedelijk gebied vooral in parken en plantsoenen. Hier

moet dan ook sprake zijn van geschikte omstandigheden. Overigens is de Nachtegaal nog niet echt doorgedrongen in de stad. Alle territoria liggen in parken aan de stadsgrens. Het is niet zo verwonderlijk dat de Nachtegaal vrij algemeen in de polderbossen in de regio voorkomt. De recreatiegebieden Spaarnwoude, Westhoffbos, Houtrak en het Haarlemmermeerse Bos zijn aantrekkelijk voor Nachtegalen omdat water lang op de kleibodem blijft staan en de jonge bossen veel ondergroei hebben. Ook elders in Nederland is vochtig populierenbos een favoriet broedbiotoop (SOVON, 1987). Het gebied rond Ruigoord met afwisselend moerassige en duinachtige stukken maakt onderdeel uit van een groeiende nachtegalenkern in het Westelijk Havengebied (Walters, 1992). Tenslotte komt de Nachtegaal ook in kleine, geïsoleerde polderbosjes en lijnvormige beplantingen voor. In het graslandgebied gaat het om vochtige bosjes met veel ondergroei, zoals bijv. op de voormalige vuilstortplaats op Schoterog in de Waarderpolder. Blijkbaar zijn de meeste polderbosjes en singels langs wegen in de Haarlemmermeer ongeschikt. Het zou kunnen dat deze te open zijn.

Nachtegalen zitten nog niet zo lang ver buiten de duinstreek. De landgoederen zijn een traditioneel broedgebied, waar de soort vrij constant aanwezig is. Zo schommelde de stand van de Nachtegaal op het grootste landgoed in de regio, Elswout bij Overveen, in de periode 1960-1995 tussen de nul en zes paar (archieff VWG). De meeste landgoederen kennen geen al te drastische wijzigingen in de vegetatie. Dit is wel het geval in de jonge polderbossen. Deze zijn in de jaren zeventig aangelegd met snelgroeiende bomen als Populieren en een flinke struikelaag. Toen de provincie in 1982 een grootschalige broedvogelinventarisatie in de regio uitvoerde, kwam men nog geen Nachtegaal tegen in de opgroeiende vegetatie van de recreatiegebieden. In 1989 herhaalde men het onderzoek en werden in de recreatiegebieden Spaarnwoude, Westhoffbos, Deelplan Houtrak en het Haarlemmermeerse Bos al 35 territoria vastgesteld. In dezelfde gebieden zijn in 1995 al 53 paar gekarteerd. Het is interessant om deze ontwikkeling te volgen, omdat de polderbossen bij voortgaande successie van de vegetatie wellicht minder aantrekkelijk worden voor de Nachtegaal. Iets dergelijks overkwam het Amsterdamse Bos, waar in 1970 ongeveer 60 paar broedden, tegen minder dan tien eind jaren tachtig. Dit ligt zeer waarschijnlijk aan het ouder worden van het bos (Ruitenbeek et al, 1990). De vraag rijst hierbij hoe oud een bos eigenlijk moet zijn als optimaal biotoop voor de Nachtegaal. Onderzoek in Engeland wees uit dat de soort in de hoogste dichtheden voorkomt in bosjes met bomen van vijf tot acht jaar (Stuttard & Williamson, 1971). Dit gaat niet op voor onze polderbossen, die in 1995 toch al bijna 20 jaar bestonden en hogere dichtheden kenden dan in eerdere jaren. Wanneer de ge-

plande bebossing van delen van de Haarlemmermeerpolder door gaat, zou ook hier kunnen worden onderzocht hoe lang het duurt voordat de Nachtegaal zich vestigt en zijn optimum bereikt.

Waar de Nachtegaal in Zuid-Kennemerland ook voorkomt, zijn aanwezigheid geeft inderdaad vaak aan dat het milieu (door mensen) verstoord is. Is het niet door de neerslag van meststoffen in de duinen, of door begroeiing van een vuilstortplaats, dan is het meestal wel door de aanleg van nieuw bos in een eens open polderland. Maar laten we hier niet al te veel over zeuren. En dan: wat is natuur nog in dit land? Dat is echter een andere discussie. Laten we blij zijn met het talrijke voorkomen van de Nachtegaal in onze regio en genieten van zijn zang waar dat mogelijk is!

Dankwoord

De volgende tellers deden het onderzoek slagen: Frank Alink, Ko Bakker, Gert Baeyens, Niko Buiten, Teun Buys, Ron Dam, Co Dooms, Piet de Droog, Steve Geelhoed, L. van Goor, Hans Groot, Fred Hopman, Evert van Huijssteeden, Joop Kottman, Guido van Leeuwen, Coen Looij, Pim de Nobel, René Olivier, Jan van der Pool, Yvonne Schutter, Anja Stoker, Nico Slotboom, Dirk Tanger, Pieter Thomas, Gerrie Visser en John Weijers. Sommigen troffen het niet; ze hoorden geen Nachtegaal in hun gebied. Dat is een beetje sneu, maar een gouden regel in vogelonderzoek luidt: 'een nul-waarneming is ook een waarneming'. De afwezigheid van een soort vaststellen is even belangrijk (maar minder leuk) als zijn aanwezigheid vaststellen. Guido van Leeuwen wordt bedankt voor het vervaardigen van figuur 1.

Literatuur

- Dijk, A.J. van, 1993. Handleiding SOVON Broedvogelonderzoek. SOVON, Beek-Ubbergen.
- Hustings, M.F.H., R.G.M. Kwak, P.F.M. Opdam & M.J.S.M. Reijnen, 1985. Handboek vogelinventarisatie. Achtergronden, richtlijnen en verslaglegging. Pudoc, Wageningen.
- Ruitenbeek, W., C.J.G. Scharringa & P.J. Zomerdijk, 1990. Broedvogels van Noord-Holland. SVN en Provinciaal Bestuur van Noord-Holland, Assendelft.
- SOVON, 1987. Atlas van de Nederlandse vogels. SOVON, Arnhem.
- Stuttard, P. & K. Williamson, 1971. Habitat requirements of the Nightingale. Bird Study 18: 9-14.
- Walters, J., 1992. De broedvogels van het Westelijke Havengebied van Amsterdam. Deel 1B. Zangvogels in 1990 en 1991. Rapport, Amsterdam.